

Hvad sker der bag murene?

De folkekirkelige skoletjenester i Frederikssund og Frederiksværk provstier
2011

Indholdsfortegnelse

Introduktion s. 3

Læreroplæg

Den kristne munkebevægelse – et historisk rids s. 5

Reformationen – Luthers opgør med klosterlivet s. 10

Livet i et kloster s. 12

Lokale klostre s. 17

Klosterordener i udvalg s. 20

Elevtekster og opgaver s. 22

Oplæg til kirkebesøg s. 45

Litteratur og links s. 47

Introduktion

På vej rundt i Danmark kan man ikke undgå at få øje på en lang række klostre i byen såvel som på landet. De står som vældige monumenter over kristendommen og Danmarks historie. Den fremtrædende plads, klostrene har i det danske landskab afføder naturligt spørgsmålet om klostrenes funktion og historie. Hvad er det for bygninger, og hvad skete der bag murene?

Dette projekt sætter fokus på klosterlivet og munkebevægelsen: Hvordan opstod munkebevægelsen og klostervæsenet? Hvad skete der i klostrene, hvordan levede munkene? Og hvorfor forsvandt klostrene i de lande, hvor reformationen blev gennemført?

Som en del af projektet indgår et besøg på Esum eller Æbelholdt kloster ved Hillerød. Til Æbelholdt kloster er der gratis entre. Folkekirkens skoletjeneste betaler entre til Esum kloster. Læreren sørger selv for at lægge ud for entre til klosteret samt transport til Esum. Se nærmere under "Forløbets faser".

Undervisningsoplæggets indhold

Undervisningsoplæggets lærerdel består af to dele: En kort introduktion til den kristne munkebevægelses historie, herunder Martin Luthers opgør med munkevæsenet. Dernæst en beskrivelse af klostrenes og klosterhavens indretning og funktioner, samt munkenes daglige liv.

Elevopgaverne har fokus på fremstilling af urtemedicin, dagligdagen i et kloster og klostrets indretning.

Fælles Mål

Der er i materialet taget højde for følgende trinmål i faget kristendomskundskab, hvor eleverne forventes at kunne:

- Samtale om faglige begreber.
- Udtrykke deres forståelse af, hvad kristendom er.
- Kende til kristendommens historiske forudsætninger og udviklingsforløb i Europa med særligt fokus på Danmark.

Og følgende trinmål i faget historie, hvor eleverne forventes at kunne:

- Give eksempler på relationer mellem lokalhistorie og danmarkshistorie.
- Kende betegnelser for tidsepoker, der knytter sig til Danmarks historie, her middelalderen.
- Inddrage spor fra fortiden i egne fremstillinger og fortællinger.

Forløbets faser

Forslag til et helt forløb.

1. Introduktion til munkebevægelsen, Reformationens indflydelse på klosterlivet. klosterlivets gang, et klostres opbygning, klosterhaven m.m.
2. Aktiviteter og elevopgaver.
3. Kirkebesøg. Fokus for kirkebesøget er de aftryk Reformationen satte på kirkerummet og gudstjenestens afvikling.
4. Besøg på Esrum kloster, Æbelholt kloster eller Nationalmuseet.

Esrum kloster www.esrum.dk eller Æbelholt kloster [www.mik.dk/museer/Aebelholt Klostermuseum.aspx](http://www.mik.dk/museer/Aebelholt_Klostermuseum.aspx).

På National Museet kan man besøge udstillingen om Middelalderen i Danmark (år 1000-1536). www.natmus.dk.

Hvis læreren ønsker at besøge et kloster, er det en god ide at ringe til klosteret inden og meddele, hvornår og hvor mange I ønsker at komme. Det er også en god ide på forhånd at orientere sig lidt om, hvad man kan se på de forskellige klostre. Entre til Æbelholdt Kloster i Hillerød er gratis. Entreen til Esrum Kloster er 200 kr. pr. klasse. **Folkekirkens skoletjeneste betaler entreen til Esrum Kloster, idet skolen/læreren selv lægger ud. Ønsker læreren betalt entre skal Folkekirkens Skoletjeneste informeres på forhånd.**

Læreroplæg

Den kristne munkebevægelse – et historisk rids

Det historiske udgangspunkt for munkevæsenet er Egypten og de såkaldte ørkenfædre eller eremitter (gr. eremitter – de, der bor i ørkenen), der i 200-tallet bosatte sig i ørkenen for der at leve som eneboere.

Ørkenfædrene ønskede at leve i overensstemmelse med det, de opfattede som et sandt kristent liv: Det vil sige et fattigt, afsondret liv, præget af afholdenhed såvel seksuelt som materielt. Forbilledet for det asketiske liv i ørkenen var det liv, man forestillede sig, at Jesus og de første apostle havde levet.

Tanken om det sande kristne liv som et *asketisk* liv hænger sammen med askesens generelle opkomst i kristendommen på det pågældende tidspunkt. Asketiske tendenser forekommer kun undtagelsesvis i Bibelen, men har rødder i en hellenistisk sjæl-legeme dualisme, der betoner den fysiske verden, herunder den menneskelige krop som underordnet det sjælelige/åndelige. Selvom den asketiske livsform således ikke er funderet i Bibelen, blev den med det kristne munkevæsen sat i system og udviklede sig til et særligt populært kristent fromhedsideal.

Det første kloster

I takt med kirkens konsolidering i det 4. århundrede fik munkevæsenet yderligere vind i sejlene. Af stor betydning blev det, at eremitten Pachomius samlede en flok eneboerne og organiserede dem i et lukket fællesskab med en klosterregel, der siden hen blev kerne i alle senere munkeregler.

Det latinske ord *claustrum* betyder *hegn, indelukke*, heraf det danske ord kloster.

Ordet munk er afledt af det græske ord *monos*, der betyder ene, alene.

Munkevæsenet opstod i udgangspunktet som en protest mod den officielle kirke, men snart lykkedes det kirken at etablere et samarbejde med munkene. Kirken erkendte, at askesen var den rette form for kristen fuldkommenhed – til gengæld indrømmede munkene, at den form for fuldkommenhed ikke kunne forlanges af dem, der levede det almindelige liv "ude i verden". Til gengæld kunne almindelige mennesker nyde godt af de fromme munkes forbøn.

Benedikt af Nursia.

I løbet af det 4. århundrede bredte munkevæsenet sig fra den østlige del af Middelhavsområdet til Vesteuropa. Her udformede Benedikt af Nursia (480-547) en munkeregul, som mange klostre siden tog til sig og levede efter. Benedikts regel regnes således for grundlæggende for

hele det vesteuropæiske klostervæsen. Regelen påbød munkene en nøje skemalagt døgnrytme med regelmæssige tidebønner og messer. Hertil kom praktisk arbejde i marken eller med håndværk. Livet i klosteret skulle således veksle mellem bøn og arbejde (Latin: ora et labora). Ved indtræden i klosteret aflagde munkene følgende bindende løfter:

De skulle love at leve i fattigdom, dvs. de måtte kun eje det mest nødvendige.

De skulle love at leve i cølibat, hvilket vil sige, at de ikke måtte have seksuelle forhold eller gifte sig og få børn.

De skulle love at være lydige over for klostrets leder, abbeden.

Indførelsen af det fysisk/praktiske arbejde resulterede i, at klostrene blev udgangspunkt for en rivende udvikling inden for landbrug og havebrug. Efterhånden flyttedes klostrene også ind til byerne og her blev munkene beskæftiget med pleje af syge og fattige. Til det opbyggede de et stort kendskab til medicinske planter, og de øvede sig i at udføre kirurgiske indgreb, der siden fik betydning for udviklingen af lægekunsten. Ofte fungerede klostrene også som skoler og lærdoms-centre, de eneste der fandtes op til universiteternes opdukken i det 12. århundrede. Det er nok på dette felt, at klostrenes indflydelse er mest håndgribelig. Størstedelen af de antikke tekster, der er bevaret i dag, er overleverede i middelalderlige håndskrifter, der blev kopieret og opbevaret i klostrenes scriptorier (skrivestuer) og biblioteker.

Fornyelser inden for klosterlivet

I tiden omkring 1100 opstod der igen en række nydannelser inden for klosterlivet. Mange klostre var efterhånden blevet imponerende og velhavende klosteranlæg, hvor det daglige liv, liturgi og arkitektur stod i skarp kontrast til de første munkes asketiske og nøjsomme liv og idealet om et liv, som det man mente, Jesus og apostlene havde levet.

Fornyetelsen udgik fra et afsides beliggende kloster i Citeaux (Latin: Cistercium) i Frankrig. Her blev *cistercienserordenen* stiftet af Bernhard af Clairvaux (1090 – 1153), som udskilte den fra Benediktinerordenen. Ønsket var en mere bogstavelig tolkning af klosterreglen med nøje overholdelse af løftet om fattigdom, lydighed og kyskhed (cølibat). Især skyldtes utilfredsheden benediktinernes dyrkelse af kirkekunst og liturgisk sang.

Ved Bernhards død i 1153 var der 350 cistercienserklostre i hele Europa. Cistercienserne slog sig bevidst ned i øde områder, hvor de med effektive metoder udviklede store selvforsynende klostre.

De første cisterciensermunke kom til Danmark i år 1144 for at grundlægge Herrevad Kloster i Skåne. Hurtigt blev der bygget yderligere otte munkeklostre i Danmark: Esrum, Slangerup,

Roskilde, Knardrup og Sorø på Sjælland, Holme på Fyn, Vitskøl, Øm og Løgum Kloster i Jylland og Ryd i Slesvig. Knardrup på Sjælland er fra 1300-tallet.

Cistercienserne blev den næststørste orden efter Benediktinerne, der på samme tid havde omkring 1400 klostre i Europa. I det 12. århundrede opstod også de store tiggerordener, Franciskanerne og Dominikanerne. Tiggerordenerne adskiller sig fra de andre munkeordener ved, at de boede i byerne, hvor de primært beskæftigede sig med omsorg for fattige og svage. En tiggermunk måtte ikke eje noget og var henvist til at tjene til livets ophold ved tiggeri.

En fortegnelse nogle af de øvrige munke – og nonneordener ordener findes som bilag bagest i materialet.

Reformationen og klostrenes skæbne i nyere tid

Reformationen i begyndelsen af det 16. århundrede blev et hårdt slag for klostervæsenet. I de protestantiske lande udslettedes bevægelsen stort set. I de katolske lande førte det til en proces, hvor man tog fat på de ting, reformatorerne med rette havde kritiseret. En nedgangstid for klostrene fulgte i 1700-tallet, inden der igen sås en opblomstring i 1800-tallet. Trods det var klosterbevægelsen nu blot en skygge af, hvad den havde været i middelalderen, og det fortsatte i det 20. århundrede.

Situationen i Europa i dag er meget blandet. Mens mange klostre trives i bedste velgående nogle steder i Østeuropa hvor der har været et mærkbart opsving siden kommunismens fald efter 1989, er situationen mere dystre i Vesteuropa. Der grundlægges stadig nye klostre, men de fleste har store problemer med at overleve, fordi færre og færre ønsker at indtræde i klosterlivet.

De fleste klostre lever i dag af nicheindustrier, hvor munkene og nonnerne laver honning eller kager til salg i lokalsamfundet. For andre har en ny form for turisme, hvor folk besøger klostrene i kortere perioder for at søge ro og hvile, sikret deres overlevelse. Vore dages klostre er knap så strenge som i middelalderen, og mange munke og nonner lever et langt mere udadvendt liv og forholder sig også til verden udenfor.

Mother Theresa

Det er nu afdøde Mother Theresa (1910 - 1997) et godt eksempel på. Hun levede en isoleret tilværelse i et kloster i Indien de første 19 år af sit klosterliv. På en retræte i bjergene i 1946 fik hun det kald, at hun måtte uden for klosterets mure og tage sig af al den nød og fattigdom, som det isolerede klosterliv ikke "havde fingrene i". Hun ønskede imidlertid ikke at bryde sit klosterløfte og søgte ærkebiskoppen om tilladelse til at komme uden for murene og virke, som hun var kaldet, uden at det betød, at klosterløftet blev brudt.

Det fik hun lov til og ud af denne tilladelse sprang en ny orden, Missionaries of Charity som stadig gør et stort stykke arbejde for Calcuttas fattigste. I Danmark kan man af og til støde på "Mother Therasas strikkeklub", som bl.a. sørger for at sende varme tæpper til den fattigste befolkning i Calcutta. På hospitalerne rundt omkring i Danmark er der ofte stillet en kurv frem med strikkepinde og garn. Så har man mulighed for at strikke et par lapper til et af disse tæpper under sin sygdomsperiode.

Når man virker uden for klosteret, kaldes man ikke for nonne eller munk, men for søster eller broder. I den betegnelse ligger forbindelsen med livet udenfor, hvor man ikke alene tjener Gud, men også (med)mennesket og dermed er som en søster eller broder for den, der behøver støtte og hjælp.

Det helt grundlæggende for klosterløftet – fattigdom, kyskhed og lydighed – gør sig stadig gældende. Mother Theresa fravalgte f.eks. store middage i forbindelse med de æresbevisninger, som hun modtog, og gik selv rundt fra dør til dør og bad om madrester, der kunne undværes.

Martin Luthers opgør med klosterlivet.

Hvad indebærer det sande kristne liv? På Martin Luthers tid var svaret: Vil du gå den sikre vej til kristen fuldkommenhed, må du vende ryggen til verden og gå i kloster. Du skal leve et liv i askese, det vil sige i fattigdom, cølibat og lydighed.

Martin Luther gik selv klostervejen, men her erfarede han, at den tilsyneladende fuldkomne munketilværelse blot var et udtryk for det fromme menneskes selvoptagethed og en måde at unddrage sig livet med andre mennesker på. De fromme og gode gerninger, mente Luther, var ikke andet end munkens middel til at erhverve sig selv den evige salighed, og den, der gør det gode for at skaffe sig selv fortjeneste er ikke optaget af det gode, men blot af sig selv.

Martin Luther forkastede derfor munketilværelsen og klosterlivet som en særlig kristelig måde at leve på. Martin Luther mente ikke, at et menneske behøver at leve særligt helligt eller fromt for at få vished om, at det lever det sande kristne liv. I stedet skal enhver overtage de vilkår, han eller hun er sat i. Er man bager, skal man derfor tilstræbe at udføre sin bagergerning på bedste vis, er man far eller mor, skal man tilstræbe at være far eller mor på bedste vis.

Afvisningen af fromme øvelser og gode gerninger udspringer af Martin Luthers genopdagelse af evangeliet som retfærdiggørelse ved tro alene.

At mennesket retfærdiggøres ved tro betyder, at det er menneskets tillid til Gud, der frelser det frem for fromme eller gode gerninger. Mennesket kan derfor ikke tjene Gud via gode eller fromme gerninger, bøn eller faste, men kan blot leve i den virkelighed, der er skabt af Gud og her holde sig til det liv, han eller hun er sat i. Derfor er klosterlivet dybest set meningsløst og i værste fald farligt, mente Martin Luther.

Luthers genopdagelse af evangeliet førte til en omfattende kritik af kirkens bestående lære, herunder bl.a. den udbredte afladshandel (praksis med at købe sig til syndsforladelse). Hermed satte Luther en udvikling i gang, som han måske ikke helt havde forestillet sig ville ende i en kirkesplittelse – eller det vi kender som Reformationen.

I Danmark gennemførtes Reformationen officielt i 1536. Hermed blev der ryddet effektivt op i det kirkelige landskab og det fik naturligvis også konsekvenser for klostrene. Med Reformationen overgik klostrenes ikke ubetydelige ejendom til kronen. Afviklingen af selve klostrene faldt nogenlunde fredeligt ud. De nye lensmænd blev forpligtet på munke og nonners underhold deres levedage ud.

De munke, der ønskede det, kunne forholdsvis uproblematisk bevæge sig ud af klosteret og ind i den omgivende verden og virke på anden vis

Anderledes var det med kvinderne, nonnerne. For kvinderne var klosterlivet langt mere attraktivt end for munkene. Nonner levede gennemsnitligt fire gange længere end kvinder

uden for klostrene, fordi de ikke skulle igennem de mange farlige barnefødsler. Indtil Reformationen fandt sted, var klostrene ofte de eneste steder, hvor kvinder fik undervisning. For eksempel kunne nonner læse og skrive, hvilket mange kvinder selv blandt adelen aldrig lærte. Dertil kommer, at mange kvinder ikke, som mændene, havde noget alternativ til klostrene. En munk, der forlod et kloster, kunne blive håndværker, lærer eller måske endda præst. En nonne kunne derimod kun gifte sig.

Portræt af Martin Luther

Livet i et kloster

Et kloster var som regel selvforsynende. Det var munkene selv, som skulle bygge klosteret, udsmykke det, sy deres eget tøj, dyrke grøntsagerne og krydderurterne, passe frugttræerne, lave maden, lave deres egne køkkenredskaber, passe syge og fremstille medicin. Dertil kom, at klostrene ofte havde jordbesiddelser og skulle dyrke jorden.

Der var således mange opgaver i klosteret, og idet munkene skulle bruge hovedparten af deres tid på bøn og bibelstudier var det svært at nå alle opgaverne. Derfor ansatte man i klostrene lægbrødre, som skulle gå praktisk til hånd. Lægbrødre var almindelige mennesker, der ikke kunne læse og skrive, men som ønskede at være med i klostrets liv og arbejde. Lægbrødrene udførte de fysisk hårde opgaver som at dyrke jorden, brænde mursten til at bygge klostrene og passe haverne. Ud over de praktiske opgaver ved at være selvforsynende, beskæftigede munkene sig med musik, kirkekunst, arkitektur og skrivekunst. I klostrene kunne vejfarende finde husly, forfulgte finde et fristed, fattige få hjælp og syge blive behandlet. Munkene og nonnerne påtog sig mange af de opgaver, som vi i dag tager for givet, at det danske velfærdssamfund tager sig af. Klostrene var derfor ofte meget vellidte af de omkringboende folk.

Dagligdagen i et Cistercienserkloster

Dagligdagen i et kloster var helt fastlagt. Den var reguleret efter et stramt skema, som var foreskrevet i Benedikts Regel. Dagen var inddelt således, at den bestod af 6 timers søvn, 6 timers praktisk arbejde, fem timers læsning og 7 timers kor-tjeneste i kirken.

Vigtigst var de 8 tidebønner:

Matutin

Denne bøn blev afholdt kl. 2 om natten. Munkene, der sov fuldt påklædt, gik fra deres sovesal ned i kirken, hvor der blev sunget salmer, som munkene skulle kunne uden ad. Matutin kunne godt vare flere timer.

Laudes

Bønnen fandt sted ved solopgang. Ved denne bøn er alle klostrets beboere tilstede og ikke kun munkene.

Prim

Når Laudes var færdig skyndte munkene sig at gøre morgentoilette. Herefter startede Prim-bønnen, som blev efterfulgt af dagens første messe. Efter messen gik munkene til kapitelsalen hvor der læstes kapitler fra ordensreglen. Først derefter begyndte dagens praktiske arbejde.

Terts

En tidebøn, hvorefter der afholdtes højmesse.

Sext

Denne bøn blev holdt, når solen stod højest på himlen. Først derefter fik munkene deres første måltid mad, og om sommeren, når dagene var lange, havde de derefter 1 times hvil.

Non

I den niende time efter solopgang holdt man denne tidebøn.

Vesper

Ved solnedgang holdt man tidebønnen "Vesper". Derefter fik man et aftensmåltid.

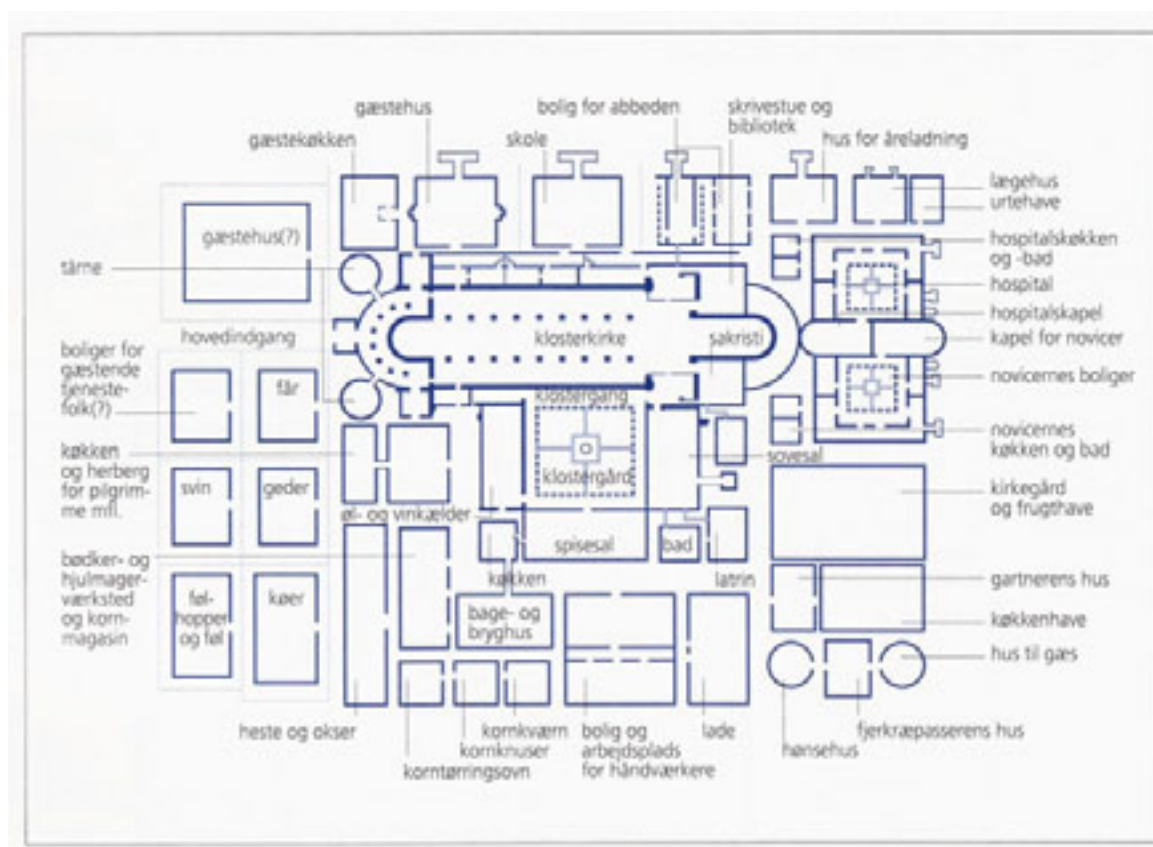
Completorium

Dette var dagens sidste tidebøn. Efter den gik munkene til deres dormitorium for at sove.

Det var dog kun munkene, der deltog i alle bønnerne. Lægbrødrene kunne efter primbønnen gå direkte til arbejdet og nøjes med kortere bønner, der blev holdt, der hvor de arbejdede.

Munkene levede et simpelt liv, ydmyge i henhold til alt. Munkenes dag var i øvrigt præget af stilhed, således at kun nødvendig tale var tilladt. Stilhed var et middel til at samle koncentrationen om det åndelige liv, hvormed man mente at tjene Gud så intenst som muligt.

Klostrenes indretning

Gyldendals bog om danske klostre s. 22

På billedet ovenfor ses en klosterplan for Sct. Gallen kloster i Schweiz, som skulle have været et benediktinerkloster. Det blev imidlertid ikke opført. Klosterplanen er fra ca. år 816-17. Klosterplanen viser grundtankerne for et klosterbyggeri.

Anlæggets kerne var den fire-sidede klostergård, der også blev kaldt fratergården. Her var en brønd eller vaskehus, hvor munkene kunne vaske sig før messer og måltider. Gården var forbeholdt munkene alene. Haven var centrum for klosteret. Når munkene gik i haven kunne de tænke på urhaven - paradises have og på at være sammen med Gud.

Fratergården lå omgivet af kirken mod nord-fløjen. I øst-fløjen lå sakristiet, biblioteket, munkenes samlingsrum og deres sovesal (i hhv. under- og overetagen). Køkkenet og spisesalen var placeret i syd-fløjen, og lægbrødrenes bolig med sovesal og køkken lå i vest-fløjen. I elevopgave 1 er der en mere detaljeret grundplan af klosterbygningerne, hvor hver enkelt ruminddeling er markeret.

Kirken skulle formes som et latinsk kors; korpartiet var til munkene, mens skibet var reserveret lægbrødrene. Kirkerne kunne være forsynet med en smal forhal mod vest, men måtte ikke have tårne og i en lang periode ingen andre billeder end et malet krucifiks.

Ud fra klosterplanen på forrige side kan man få en fornemmelse af alle de funktioner, som et kloster havde. Her kan man se angivelse af et sygehus, en have med lægeplanter, bolig for lægen, necessaries (toiletter), badehus, køkken, spisesal, sovesal og kirken. De fleste klosteranlæg har også omfattet gæstehus for fornemme gæster og et fattigherberg.

* Kloster Sanct Gallen nach dem Grundrisse vom Jahre 830. (Lasius).

Klosterhaven

I klosterhaven dyrkedes de lægeurter som den lægekyndige broder skulle bruge til de syge munke og til dem, der var indlagt på klosterets hospital. Der er i dag ikke bevaret nogen middelalderlige klosterhaver, men ud fra klosterplanen over Sct. Gallen kan man få en ide om, hvordan en klosterhave var indrettet.

I St. Gallen kloster kan det således ses, at der skulle være anlagt tre forskellige haveanlæg: En køkkenhave, en abildgård (frugthaven) og en urtehave, som alle skulle placeres i den østlige del af komplekset. Køkkenhaverne bestod af højbede, hvor der groede løg, porrer, selleri, koriander, dild, valmue, pastinak, radiser, hvidløg, skalotteløg, persille, kørvel, salat, peber, kål og fennikel.

Frugthaven og kirkegården lå lige ved siden af køkkenhaven. Efter en nøje udtænkt plan var forskellige frugtræer sat ud. Denne indretning fungerede som et funktionelt kredsløb; Træerne spreder deres blomsterblade over de døde, der omvendt giver næring til frugterne.

Urtehaven udgjorde i reglen klosterets medicinske afsnit og var ikke tiltænkt det kulinariske univers. Lige op til urtehaven lå lægernes hus, et minihospital med plads til otte senge for patienterne. I urtehaven groede blandt andet liljer, roser, hestebønner, peber, rejnfan, bukkehorn, rosmarin, mynte, salvie, rude, sværlilje, polejmynte, brøndkarse, kommen, løvstikke og fennikel. Det er overvejende det, der kaldes krydderurter i dag, men dengang blev

de brugt medicinsk. Der har været mange flere planter og urter. På Esrum kloster i Nordsjælland, har man efter udgravninger fundet op mod 70 planter, hvor nogle af dem oprindeligt var blevet importeret fra det sydlige Europa.

Klostermedicin

Klostrenes hospitalsvirksomhed resulterede i, at munkene udviklede en viden inden for medicin, som ikke fandtes andre steder i samfundet. Klosterregelen foreskrev, at enhver, der henvendte sig, skulle modtages, som var det Kristus selv, der kom. Det gjaldt også samfundets fattige og udstødte. De blev dog ikke indlagt på munkenes eget hospital, men i klosterets afdeling for hjemløse og invalide som lå uden for klostermuren. Dette hospital kaldtes Asylum.

Munkenes lægekunst byggede på forestillingen om, at mennesket rummer fire legemsvæsker: blod, slim, gul galde og sort galde. De fire væsker, mente man, har forskellige egenskaber og indgår i et stort holistisk system, der også omfattede planterne. Man mente, at når mennesket havde det godt, så var der balance mellem de fire væsker. Blev balancen forrykket så blev man syg. Diagnosen bestod i at beskrive ubalancen, og kuren bestod i at finde den rette behandling og dermed genoprette balancen. Det kunne ske ved udtræk af bestemte planter, hvis egenskaber erstattede den opståede mangel. Den praktiske lægekunst i middelalderen har været en blanding af erfaring, spekulation og naturiagttagelse.

Et andet medicinsk princip gik ud på, at Gud har skabt en fuldkommen verden, derfor findes der i naturen et virksomt middel mod enhver ubalance. Mennesket skulle finde disse midler. Guds hjælp var at give visse planter kendetegn eller signatur. F.eks. mente man, at den blå anemone kunne bruges mod leversygdomme. Dens blade var leverfarvede på undersiden, og med god vilje kunne bladet ligne en lever i form.

På følgende link fra Esrum Kloster er planterne og krydderurterne beskrevet. Her beskrives brugen af planter samt deres helbredende virkning.

<http://www.esrum.dk/praktisk/klosterhave/planter/>

Lokale klostre

Esrum kloster

Skandinaviens mest betydningsfulde cistercienserkloster blev grundlagt af ærkebiskop Eskil i samarbejde med Bernhard af Clairvaux. Klosteret kom til at ligge i det forladte Esrum Kloster, der oprindeligt blev bygget som benediktinerkloster. Esrum Kloster blev indviet som cistercienserkloster i år 1151.

Model af Esrum Kloster

Esrum Kloster var selvforsynende. Munkene på Esrum fremstillede således selv deres fodtøj, dragter, blæk og gåsefjer til scriptoriet, mad, frugt, grøntsager m.m. De udvandt også salt ved inddampning på strandene samt myremalm, som skulle forvandles til jern til redskaber. De har blandt andet fremstillet den gamle kirkeklokke i Blistrup Kirke i Nordsjælland. De brændte også ler til teglsten. Der var store forekomster af egnet ler i området, og så var der brænde i rigelige mængder i de store skove, som lå omkring. Det kæmpemæssige klosterbyggeri har krævet utrolige mængder af teglsten.

Med tiden fik Esrum Kloster mange jordbesiddelser. Da Reformationen kom, ejede de næsten en tredjedel af al jord i Nordsjælland. Det var hele landsbyer, enkelte gårde, kirker, møller og vandmøller. Dette var jordbesiddelser, som rige mennesker havde skænket klosteret, og som munkene havde samlet ved handel og mageskifte.

Reformationen i 1536 blev ikke en skæbnesvanger begivenhed for munkene i Esrum. De fik lov til at blive boende og passe deres ejendom. De måtte dog ikke optage nye brødre. I 1559 var der elleve munke og en abbed tilbage. De havde svært ved at vedligeholde klosteret og var ved at blive gamle. De blev overført til cistercienser-klosteret i Sorø, som blev det sidste opsamlingssted for cisterciensermunke i Danmark.

Nedrivningen begyndte kort efter, og murstenene og andre byggematerialer blev brugt til blandt andet at bygge Frederiksborg slot ved Hillerød og ved udvidelsen af Kronborg Slot ved Helsingør.

Den hurtige nedrivning kan ses som et ønske om hurtigt at slette sporene af Den katolske kirke. At der er bevaret en bygning i dag kan tilskrives dette, at de danske konger skulle bruge et hus under deres jagt-ture. Senere opgav kongerne huset og overlod det til andre formål. Huset er blevet brugt som stutteri, garnison for kompagnier af dragoner, regimentsskrivere, Amtstue, amtsforvaltning, magasin for Nationalmuseet, bombe- og brandsikkert skjul for særlige dokumenter fra Rigsarkivet, Det Kongelige Bibliotek og Nationalmuseet og flygtningehjem.

Efter en større restaurering åbnede Esrum Kloster i 1997 for offentligheden. Udover en permanent udstilling om munkene på klosteret og de mange urter fra munkenes tid i klosterhaven, findes der skiftende udstillinger om liv, tro og kultur i middelalderen.

Slangerup kloster

Blev grundlagt i 1175 af Valdemar den store, som et cistercienserkloster for kvinder. Klosteret var underlagt Esrum, der sørgede for skriftefædre og kirkelig betjening af nonnerne. Klosteret blev nedlagt i 1562, og kirken blev overladt til byen som sognekirke. I dag er alle bygninger forsvundet, men man har ved udgravninger i 1936 fundet fundamentrester af kirken. Se mere i Slangerup lokalhistoriske arkiv. Klosteret har ligget i området mellem Klostergade og Svaldergade.

Knardrup kloster

I første halvdel af 1300-tallet blev der oprettet et cistercienserkloster i Knardrup ved Ganløse. Munke fra Sorøs cistercienserkloster rykkede ind på ejendommen i 1326. De blev smidt ud samme år af en junker Barnum Eriksen. Hans slægt beholdt ejendommen indtil 1343, selv døde han få år senere.

Under Valdemar Atterdag kom der atter ordnede forhold i kongeriget. I 1343 fik munkene derfor Knardrupgaard tilbage. De ombyggede og udvidede ejendommen til det, der skulle blive landets sidste cistercienserkloster, komplet med en klosterkirke.

Det bestod indtil 1536, hvor det ved Reformationen igen blev inddraget som krongods og tilskødet Københavns Universitet. Ved Reformationen gik alle klosterdokumenter tabt. I 1561 inddrog kong Frederik 2. ejendommen og rev det hele ned; efter sigende blev mursten og andre materialer genbrugt ved opførelsen af Frederiksborg Slot ved Hillerød.

Æbeholt kloster/Eskildsø

Klosteret på Eskildsø i Roskilde fjord var det første augustinerkloster i Danmark. Det er

formodentlig grundlagt i 1100-tallet af ærkebiskop Eskild. Omkring 1176 flyttedes klosteret til Æbelholt (Hillerød). Her fungerede det som præsteskole, herberg for fattige og ikke mindst som hospital for områdets syge og svage. Efter reformationen blev klostret revet ned - men det er muligt at gå på opdagelse i dets ruiner i dag.

Klosteret på Eskildsø ligger i dag hen som en ruin, men kirkeanlægget ses tydeligt. Eskildsø er privatejet, og der er ingen offentlig transport til øen. Se luftfoto på http://roskilde-fjord.dk/Sted_KlosteretEskilsoe.htm

Klosterordener

Augustinerordenen har sit navn efter kirkefaderen Augustin. Han blev født i 354 i Numidia (det nuværende Algeriet), rejste i 383 til Rom for at studere og endte som biskop i byen Hippo Regius, hvor han døde i 430. Selve ordenen opstod først omkring år 1050 med inspiration fra det fællesskab, Augustin havde opbygget i Hippo, hvor han havde samlet en række præster omkring sig, men også på baggrund af den såkaldte augustinerregel, som kort fortalt omfatter de klassiske munkeløfter: Kyskhed, lydighed og fattigdom. Medlemmerne blev kaldt korherrer, fordi de var præster (kanniker), tilknyttet en domkirke. I Danmark var der et kloster med augustiner-nonner i Asmild og klostre med augustinermunke i Eskilsø, Grinderslev, Tvillum, Vestervig, Viborg og Æbelholt.

Benediktinerordenens grundlægger, Benedikt, blev født omkring år 480 i Nursia i Italien og døde omkring år 547. Han havde som ung i tre år levet i ensomhed i en hule i bjergene, ifølge overleveringen med en ravn som eneste selskab. Dog kom han i kontakt med en flok munke, der boede i nærheden. De opfordrede ham til at blive deres leder, hvilket han accepterede. Hans strenge krav til deres levemåde bevirkede imidlertid, at munkene prøvede at tage livet af ham med gift. Det mislykkedes, og Benedikt flygtede tilbage til hulen. Efterhånden samlede han flere og flere munke omkring sig, og i år 529 blev det første benediktinerkloster grundlagt.

I Danmark blev der bygget benediktinerklostre i Alling, Esrum, Essenbæk, Glenstrup, Halsted, Klavø, Næstved, Odense, Ringsted, Seem, Sorø, Vejerslev, Veng og Voer samt nonneklostre i Dalum, Dronninglund, Gudum, Odense, Oxholm (hed tidligere Ø), Randers, Ribe, Roskilde, Sebber, Stubber, Vissing, Ørslev og Aalborg.

Birgittinerordenen er stiftet af Birgitta af Vadstena, som levede ca. 1303-1373. Ordenen kaldes også Den hellige Frelsers Orden og bygger på augustinerreglen. Birgitta havde allerede som barn religiøse syner og modtog åbenbaringer. Disse er nedskrevet på latin i ca. 700 tekster, hvor hun anbefaler fordybelse og mystisk indlevelse i den lidende Kristus. Ordenen har både en kvindelig og mandlig retning. I Europa blev der oprettet 74 birgittinerklostreklostre, men i Danmark kun to, nemlig i Mariager og Maribo.

Cistercienserordenen er stiftet af Bernhard af Clairvaux (1090 – 1153), som udskilte den fra benediktinerordenen. Han ønskede en mere bogstavelig tolkning af klosterreglen med nøje overholdelse af løftet om fattigdom, lydighed og kyskhed. Især skyldtes deres utilfredshed benediktinernes dyrkelse af kirkekunst og liturgisk sang. Ved Bernhards død i 1153 var der 350 klostre i hele Europa. Ordenen var stærkt involveret i korstogene, og som følge deraf blev der i 1200-tallet oprettet 12 klostre i den østlige del af middelhavsområdet. I Danmark byggede cistercienserne klostre i Esrum, Holme, Kalvø, Knardrup Løgum, Seem, Sminge, Sorø, Tvis, Veng, Vitskøl og Øm. Desuden er der af nyere dato et munkekloster i Myrendal på Bornholm. Nonnerne boede i Roskilde og Slingerup. For få år siden blev der bygget et nonnekoster i Gjerrild på Djursland,

Dominikanerordenen (Sortebrødre) blev grundlagt af spanieren Domingo de Guzman (på latin: Dominicus) i 1215. Ordenen er ligesom franciskanerordenen en tiggerorden. Den var ikke en munkeorden i egentlig forstand, men snarere et fællesskab af prædikanter, som ikke var bundet af samme løfter som i andre ordener. Der har fra starten været stor tilslutning fra intellektuelle kredse, idet grundige studier og et højt videnskabeligt niveau altid har præget bevægelsen. Ret tidligt i ordenens historie blev der oprettet kvindelige afdelinger med den forskel fra de mandlige, at kvinderne ikke måtte beskæftige sig med prædikevirksomhed. Efter reformationen mistede ordenen sin position i Danmark, men fandtes før hen i Haderslev, Helsingør, Holbæk, Næstved, Odense, Ribe, Roskilde, Vejle, Viborg, Vordingborg og Århus, mens der var nonneklostre i Gavnø og Roskilde.

Franciskanerordenen (Gråbrødre) er stiftet af Frans, som blev født i 1182 i Assisi i Italien. Han var søn af en rig købmand, men valgte som voksen at leve blandt fattige og syge mennesker og ville hverken eje ting eller penge. Han ville leve, som han mente, Jesus havde lært mennesker at leve. Franciskanerne blev også kaldt gråbrødre og var en såkaldt tiggerorden

I Danmark var der franciskanerklostre i Helsingør, Horsens, Kalundborg, Kolding, København, Køge, Nykøbing F, Nysted, Næstved, Odense, Randers, Ribe, Roskilde, Svendborg, Tønder, Viborg og Aalborg; nonneklostrene kom til at ligge i København, Odense og Roskilde.

Johanitterordenen (Korsbrødre) har sit udspring i Jerusalem i forbindelse med de store korstog i 1100-tallet. Ordenen blev grundlagt af lederen af et pilgrimshospital, Geraldus. Der var tale om et broderskab baseret på Augustins regel. Ordenen blev en ridderorden, der bestod af tre grupper: Riddere, præster og lægbrødre. Ud over at adlyde løfterne om fattigdom, kyskhed og lydighed havde de pligt til at betragte sig som korsfarere, som skulle forsvare den kristne tro, præsterne stod for gudstjenesterne, mens lægbrødrene plejede de syge og hjalp de fattige. Fra 1522 til 1798 havde ordenen hovedsæde på Malta, heraf det andet navn, malteserridderne, som fortsat er den katolske betegnelse. Johannitterne kom til Danmark i 1164, da Valdemar den Store skænkede jord ved Slagelse til oprettelse af Antvorskov Kloster. Ordenen kom til at spille en vis rolle i forbindelse med reformationen, idet en af de mest fremtrædende personligheder i den forbindelse, Hans Tausen, var johanittermunk i Antvorskov Kloster. Kvindernes rolle i forbindelse med denne orden kendes ikke, men man formoder, at de har deltaget i plejen af de syge. Nonneklostre kendes ikke. Foruden Antvorskov i Slagelse var der munkeklostre i Horsens, Nyborg, Nykøbing Mors, Odense, Ribe og Viborg.

Elevtekster og opgaver

Aktiviteter - Urters helbredende virkning

I nær tilknytning til klosterbygningerne lå klosterhaven. Den var ofte delt op i tre haver med forskellige planter: en urtehave, en frugthave og en køkkenhave.

I urtehaven blev de urter dyrket, som den lægekyndige broder skulle bruge til behandling af de syge, der var indlagt på klosterets hospital (infirmarium). Det var urter, som munkene dengang mente havde en helbredende virkning. De urter bliver i dag ofte brugt som krydderurter i tilberedningen af vores mad. Dengang havde befolkningen ikke medicin, som vi har i dag. De brugte derfor de urter, som de kunne finde i naturen eller dyrke i klosterhaven til medicin.

De munke, som arbejdede med behandling af de syge, ønskede at finde urter, som kunne hjælpe mennesker. De blev dygtige til at finde ud af, hvilke urter, der kunne helbrede mennesker.

Mange af de urter, munkene brugte findes stadig i dag. Malene Bendix fra Skoven i Skolen har udarbejdet tre aktiviteter, hvor eleverne kan arbejde med forskellige urter, som gror i naturen, og som munkene i middelalderen kendte til.

A. *Te mod forkølelse*

B. *Ansigtvand med urter*

C. *Salve af rødkløver*

A. Te mod forkølelse

Kort om teen

Teen her er god mod forkølelse. Urterne i teen blomstrer på forskellige tidspunkter. Pluk urterne i løbet af året. Tør dem og bland dem til forkølelseste.

Hvad skal du bruge

Her er nogle urter, som er gode at blande i teen. Du behøver ikke dem alle sammen.

- Violer (blomster i marts og april)
- Lindeblomster (blomstrer i juni)
- Hyldeblomster (blomstrer i juni)
- Vandmynte (blomstrer fra juni til september)
- Velduftende kamille (blomstrer i juni og juli)
- Hyben (er modne i juli og august)

Vandmynte vokser, hvor der er fugtigt. Den dufter af mynte.

Foto: Malene Bendix.

Sådan gør du

Tør urter

Hæng dine urter til tørre et tørt og luftigt sted med hovederne nedad i 3 – 7 dage. De kan enten hænge enkeltvis på en snor (lindeblomster, hyldeblomster) eller i små bundter (viol, mynte, kamille).

Hyben skal du rense for blade og frø og tørre ved 50 grader på en bageplade i ovnen. Du kan også tørre dem på en avis over en radiator.

Når urterne er tørre, plukker du bladene af og lægger dem i dåser eller mørke glas.

Gem te

Når efteråret kommer, kan du blande de tørrede urter sammen til din egen forkølelseste. Du kan have teen i en tedåse.

Skovviol blomstrer i marts og april.
Foto: Malene Bendix.

Lav te

Når du så en dag sidder med snotnæse og halstørklæde er det tid til forkølelseste. Du skal bruge 2 – 4 teskefulde te til en kande. Hæld kogende vand over og lad teen trække i 10 minutter. Drik den ren eller med honning og citron.

B. Ansigtsvand med urter

Kort om urter

Du kan selv lave ansigtsvand af urter. Du kan bruge urterne friske eller tørre. De tørre urter er mere koncentrerede. Derfor skal du kun bruge halvt så meget af tørrede urter, som du ville bruge af friske.

Lidt om at høste og tørre urter

Hvis du skal bruge blade, så høst dine urter lige før de blomstrer. Da indeholder de mest duft og smag. Hvis du skal bruge blomster, så høst mens de blomstrer.

Du kan tørre dine urter, ved at hænge dem med hovedet nedad i bundter på en snor et luftigt og tørt sted. Det tager cirka en uge at tørre urter - alt efter hvor tykke planterne er. Når urterne er helt tørre, piller du dem i stykker og lægger dem i dåser eller glas.

Vellugtende kamille virker helende på hud med betændelse.

Foto: Malene Bendix.

Hvad skal du bruge

- Urter (lindeblomster, røllike, timian, kamille eller agurk.
- Vand
- Skål
- Kogekedel eller gryde
- Kaffefilter eller viskestykke

Sådan gør du

Urter til ansigtsvand

Forskellige urter har forskellige virkning. Her er nogle eksempler:

- Lindeblomster virker beroligende på sart hud
- Røllike er god for hud med ar
- Timian er god til uren hud

- Kamille er god for hud med betændelse
- Agurkesaft er godt til uren hud. Riv en agurk, læg det i et viskestykke og vrid saften ned i en skål. Det kan du bruge direkte.

Ansigtsvand

Det er meget let at lave ansigtsvand:

- Pluk og saml de urter, du skal bruge
- Læg 5 tsk friske urter i en skål.
- Hæld 1/2 liter kogt vand over urterne
- Lad det trække i 5 minutter
- Si urterne fra i et kaffefilter
- Hæld dit ansigtsvand på en lille flaske.
- Sæt flasken i køleskab og brug det som ansigtsvand.

Ansigtsvandet kan holde sig 5 - 7 dage i køleskab. Det må ikke blive for gammelt. Smid det ud og rens flasken, så den er klar til næste omgang. Hvis du har tørret urter, kan du lave ansigtsvand, når du vil.

C. Salve af rødkløver

Kort om rødkløver

Måske kender du rødkløver. Den blomstrer fra maj til september på marker, enge, overdrev og i grøfttekanten.

Blomster

Blomsterne er bittesmå og rødlilla. De sidder mange sammen i et kuglerundt hoved. Prøv at lugte til dem. De er fulde af duftende, sød nektar. Bierne henter nektar til deres honning hos rødkløver.

Blade

Bladene er kløverblade – sat sammen af tre små blade. Tit er der et lysegrønt V på hvert småblad.

Rødkløverplanten bliver 25 – 40 cm høj.

Gøder jorden

Rødkløver gøder jorden. Den er med i ærteblomstfamilien, og de kan lave rodknolde. Bakterier i rodknoldene kan optage luftens kvælstof. De kan altså binde gødning fra luften.

Hvad skal du bruge

- Rødkløver
- Spand til at samle blomster
- Lille gryde
- Grydeske
- Vand
- Atamon
- Komfur eller bål
- Si
- Klæde (viskestykke)
- Skål
- Mørkt glas eller dåse til salven.

Tid

Tid til at plukke blomster. Flere timer til at koge salven ind.

Sådan gør du

Salve

Du kan lave salve af rødkløver. Rødkløversalve er god mod sprukne læber og tør hud. Du gør sådan:

Pluk og kog

Pluk en lille gryde fuld af rødkløverblomster. Fyld vand i gryden, til det dækker blomsterne, og stil gryden på komfuret – eller over et bål. Gryden skal simre, dvs. koge ganske stille 1 times tid.

Si

Nu skal du si blomsterne fra vandet. Det er vandet, du skal bruge, så læg en si oveni en skål. Bred et klæde – f.eks. et viskestykke – ud over sien. Hæld så blomster og vand igennem klæde og si og vrid pres alt vandet ud af blomsterne i klædet.

Kog ind

Pluk nu en ny gryde fuld af rødkløverbloster. Hæld vandet fra sidste omgang over blomsterne og kog det hele en time. Si igen blomsterne fra vandet – og kog væsken ind til den har samme konsistens som sirup.

Køl og gem

Afkøl nu din salve. Rør den med en lille smule Atamon, så den kan gemmes.

Gem din rødkløversalve i et lille mørkt glas eller en dåse. Tegn en flot etiket og lim den på dåsen.

Rødkløverte

Rødkløver er fra gammel tid blevet brugt i folkemedicinen. Du kan f.eks. lave en te, som virker mod hoste med tørrede rødkløverbloster. Du skal bruge 1 teskefuld blomster til 1 kop kogende vand.

Eleveopgave 1 – tegn en grundplan af et kloster

Ordet "kloster" betyder egentlig "indelukke, indhegning" og henviser til, at munke og nonner ønskede at lukke sig inde og tænke på Gud. I klostret fandt de ro til at læse i Bibelen, synge og bede. Et kloster var ofte indrettet på den måde, at de forskellige rum som for eksempel kirken, spisesalen, sovesalen og så videre skulle ligge på én bestemt måde. Nedenfor er en beskrivelse af indretningen af et typisk kloster. Læs den og se på grundplanen nedenfor.

I midten af klostret var der en gårdhave, hvor munkene kunne opholde sig. Haven var centrum for klosteret. Når munkene gik i haven kunne de tænke på paradises have og på at være sammen med Gud.

Inden for klostrets mure var kirken det vigtigste sted. Det var her munkene mødtes til gudstjeneste og bøn. Kirken lå som regel mod nord. Kirkens alter vendte altid mod øst, hvor solen står op. Sakristiet lå tæt ved alteret i østfløjen. I sakristiet blev alle de hellige genstande, klæder og drikkebægre opbevaret.

Ved siden af sakristiet lå et bibliotek (scriptoriet), hvor munkene læste og arbejdede med afskrift af bøger. I mange klostre var det det eneste opvarmede rum.

Fra biblioteket kunne man gå videre til kapitelsalen. Her læste abbeden hver dag et kapitel fra Benedikts klosterregel, og her snakkede man om dagens opgaver.

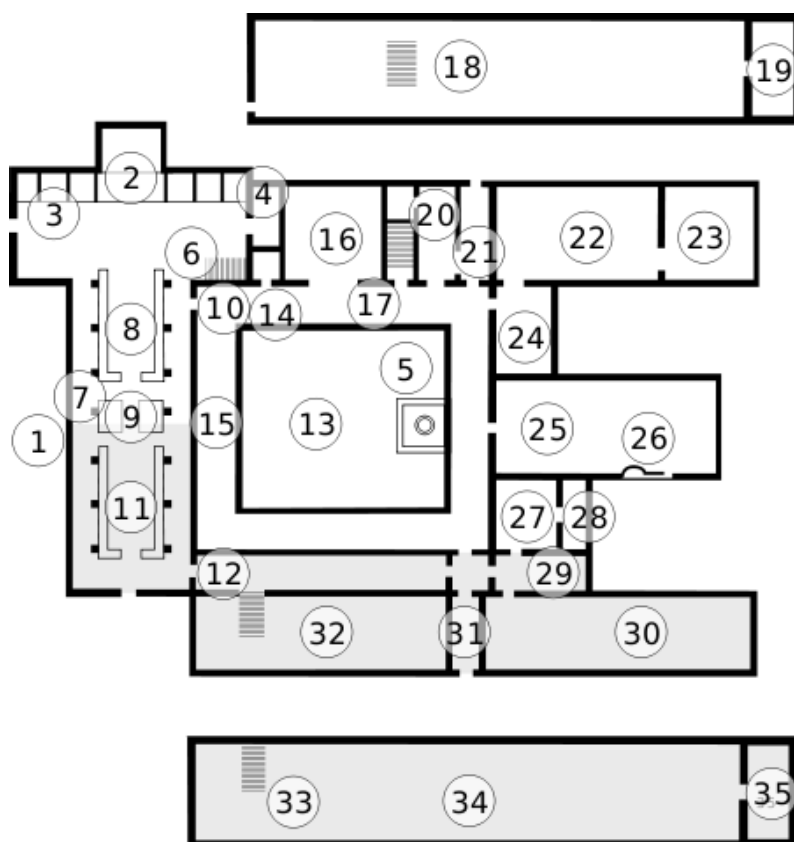
Ved siden af eller oven over kapitelsalen lå munkenes sovesal, hvor munkene hver især havde en lille celle at sove i.

I den sydlige fløj lå munkenes køkken og spisesal.

I vest fløjen boede de almindelige mennesker, der arbejdede på klostret. Lægbrødrene blev de kaldt.

Kig på grundplanen og snak om, hvad munkene brugte de forskellige rum til. I skal bruge grundplanen som en ide, når I bagefter skal bygge jeres eget kloster.

Grundplan af et kloster

<p>1 Højkoret mod hovedalteret</p> <p>2 Dødeporten, hvorigennem de døde efterbegravelsesmessen blev båret til kirkegården</p> <p>3 Munkenes kor</p> <p>4 Bænke til de syge</p> <p>5 Adskillelse mellem munkenes og lægbrødrenes kor</p> <p>6 Lægbrødrenes kor</p> <p>7 Nattrappen fra munkenes dormitorium (soverum), som lå på første sal over hele østfløjen.</p>	<p>8 Sakristiet, hvor de hellige genstande til messen er opbevaret</p> <p>9 Armariet, hvor de hellige bøger blev opbevaret</p> <p>10 Munkenes indgang til kirken</p> <p>11 Lægbrødrenes indgang til kirken</p> <p>12 Kapitelsalen</p> <p>13 Dagtrappen til munkenes Dormitorium</p> <p>14 Samtalerum</p> <p>15 Munkenes opholdsrum</p> <p>16 Novicernes rum</p> <p>17 Latrin (toilet)</p>	<p>18 Calefaktoriet eller varmerummet</p> <p>19 Brønd og vaskehus</p> <p>20 Munkenes refektorium (spisesal)</p> <p>21 Læsepult</p> <p>22 Køkken</p> <p>23 Lægbrødresmøge</p> <p>24 Magasinrum i stueetagen, 1 sal lægbrødrenes sovesal, som strakte sig over hele vestfløjen</p> <p>25 Lægbrødrenes spisesal</p> <p>26 Latrin (toilet)</p>
---	---	--

Hele klassen kan sammen eller i grupper bygge en grundplan af et kloster.

Materialer

1 stor plade (meget stærkt karton, finerplade eller træplade)

Ler (det skal ikke brændes)

Stof. Små kviste, mos, vat og andre materialer, som man kan udforme munke, dyr, træer, møbler af

I skal ud fra grundplanen på side 31 bygge jeres egen grundplan af et kloster. I kan vælge kun at tage de store rum med.

På den store plade tegnes grundridset af ydermuren og skillevæggene. Eleverne skal udforme munkestenen i ler i størrelsen 4 cm i længden, 2 cm i bredden, 1 cm i højden. Munkestenene skal lægges som grundrids for ydermuren og skillevæggene i 2-3 lag.

Herefter kan rummene fyldes med møbler, munke, dyr o.s.v. Det er op til den enkelte klasse at bestemme, hvor detaljeret klosterplanen skal være, og hvor meget som skal med i de enkelte rum.

Elevopgave 2 – munke og nonneordener

De mest udbredte ordener i Danmark var i prioriteret størrelsesorden:

Benediktinere

Franciskanere

Dominikanere

Cisterciensere

Del eleverne i grupper, hvor de selv laver research på biblioteket og på nettet og kommer mere i dybden med en bestemt orden.

Lad dem til sidst holde oplæg for hinanden.

Eleveopgave 3 - Benedikts klosterregel

Benedikts klosterregel beskriver, hvordan et klosterliv skal leves. Hver dag blev der læst et kapitel fra regelenhøjt i klosterets kapitelsal. Her følger et uddrag af kapitel 4 i Benedikts regel:

For det første elske Gud Herren af hele sit hjerte og af hele
sin sjæl og af hele sin styrke.
For det andet elske sin næste som sig selv.
Endvidere ikke begå drab,
ikke bryde et ægteskab,
ikke stjæle,
ikke begære,
ikke vidne falsk.
Ære alle mennesker,
og ikke gøre mod den anden,
hvad man ikke ønsker gjort mod sig selv.
Fornægte sig selv for at følge Kristus;
tugte sin krop,
ikke give sig hen til nydelse,
elske fasten,
hjælpe de fattige,
give den nøgne klæder,
besøge den syge,
begrave den døde,
hjælpe den nødlidende,
trøste den sørgende.
Gøre sig fremmed for denne verdens gerninger;
ikke sætte noget højere end kærligheden til Kristus;
ikke handle i vrede;
ikke lade vreden få tid til at udvikle sig;
ikke bære svig i sit hjerte;
ikke slutte fred på skrømt;
ikke forlade kærlighedens vej.
Undlade at sværge for ikke at sværge falsk,
bekende sandhed i hjerte og mund,
ikke gengælde ondt med ondt,
ikke gøre nogen uret men tålmodigt udholde begået uret.
Elske sine fjender,
ikke forbande dem, der forbander, men hellere velsigne dem;
udholde forfølgelser for retfærdigheds skyld.
Ikke være hovmodig,
ikke være drikfældig,
ikke være madglad,
ikke sove for meget,
ikke være doven,
ikke knurre,
ikke tale ondt om andre.....

(Kilde: Gyldendals bog om danske klostre s.16)

Opgave:

Nogle af Benedikts regler falder de fleste mennesker naturligt: Hvilke?

Andre er nærmest umulige at efterleve.

Vælg 2-3 ting i Benedikts klosterregel, som du tror, det er svært at efterleve.

Sæt dig for, at du alligevel vil prøve det henover den næste uge.

Hvordan gik det?

Eleveopgave 4 - Et døgn i kloster

Hvis man gerne vil være munk eller nonne, begynder man sin tid i klosteret som novice. I middelalderen var novicerne ofte store børn, der af den ene eller den anden grund ikke kunne blive i familien. Måske mente man, at det var det bedste for barnet, men det kunne også være fordi, det var svært at brødføde alle børnene i familien.

En døgnrytme for en novice i middelalderen, kunne se ud som følger. Tallene er de døgn timer, hvori de forskellige ting foregår.

1. søvn
2. natlig bøn, skulle afsluttes inden solopgang (matutin)
3. imellem 3 og 5 lå dagens første bøn (prim)
4. søvn
5. søvn
6. bøn (terts)
7. gøremål/studier/arbejde
8. gøremål/studier/arbejde
9. bøn (sekst)
10. gøremål/studier/arbejde
11. gøremål/studier/arbejde
12. gøremål/studier/arbejde
13. messe
14. middagsmåltid
15. bøn (non)
16. læskedrik
17. gøremål/studier/arbejde
18. aftenbøn/aftenmåltid (vesper)
19. gøremål/studier/arbejde
20. dagens sidste bøn (complét)
21. gøremål/studier/arbejde
22. søvn
23. søvn
24. søvn

På de næste to sider er der et skema, hvor du skal skrive din egen døgnrytme ind.

Min egen døgnrytme.

1.
2.
3.
4.
5.
6.
7.
8.
9.
10.
11.
12.
13.
14.
15.
16.
17.
18.
19.
20.
21.

22.
23.
24.

Sammenlign de to døgnrytmer.

Hvordan ville det mon være for dig at blive novice? Hvordan tror du, at du ville have det med det?

Klosterleksikon

Abbed	munkeklosterets leder.
Abbedisse	nonneklosterets leder.
Benedikt	Benedikt af Nursia var grundlægger af Benekdiklinerordenen. Benedikts klosterregel blev udformet 529 og har været den grundlæggende inspiration for andre ordener.
Calefactorium	klosterets varmestue.
Cellerar	kældermester.
Dormitorium	klosterets sovesal
Eremit	eneboer. De første munke levede som eremitter i ørkenen.
Gregoriansk sang	enstemmig sang uden akkompagnement, der blev sunget under messen.
Helgen	en person, der har levet et meget fromt, kristent liv - og måske har lidt martyrdøden - og efter sin død er blevet kåret til helgen af paven. En helgen har i Den katolske kirke status som et bindeled til Gud. I protestantiske kirker dyrker man ikke helgener.
Hypokaust	et fyrrum med et stenmagasin - klosterets centrale varmeanlæg
Kapitelsal	det rum, hvor munkene samledes for at høre et kapitel af klosterregelen.
Klausur	lukket del af klosteret, hvor kun beboere har adgang.
Lægfolk	efter et års prøvetid, kunne lægbrødre optages i klosteret til at varetage praktisk arbejde. Lægbrødrene var ikke munke, men almindelige mennesker.
Munkeløfte	ved endelig indtræden i en orden, afgiver munken et løfte om fattigdom, lydighed og kyskhed (renhed). Det samme gælder naturligvis for nonner.
Nattrappe	en trappe, som munkene skulle ned ad for at "lande" direkte i kirkerummet, når de skulle til tidebøn om natten.
Necessarium	toilet.
Novice	en person, der endnu ikke er optaget endeligt i en orden.

Opus Dei	betyder "Guds værk", gudstjenesten.
Prior	abbedens eller abbedissens stedfortræder.
Refektorium	klosterets spisesal.
Reformationen	overgangen fra katolsk til protestantisk kristendom.
Relikvie	en hellig genstand
Sakristi	et rum, hvor man opbevarede hellige genstande og klæder til gudstjeneste og tidebønner.
Skapular	en slags forklæde som bruges udenpå munke- eller nonnedragt, når et stykke arbejde skal gøres.
Skriptorium	var ofte det eneste rum i klosteret, der var opvarmet. Her sad nemlig munkene og skrev bøger og dokumenter og varmen var nødvendig, for at blækket kunne tørre.
Tidebøn	munke og nonner var forpligtede på 8 tidebønner i løbet af et døgn: En om natten og syv om dagen.
Tiggerorden	en munkeorden, hvor kravet om fattigdom spillede en særlig stor rolle.

Eleveopgave 6 – En fortælling fra Esrum Kloster

Læs historien og besvar de efterfølgende spørgsmål. Du skal bruge klosterleksikonnet.

Da munkene på Esrum Kloster reddede Niels Attesen

En tidlig morgen sommeren 1287 rullede en åben vogn med to heste ned gennem bakkerne mod Esrum Kloster. Det gik langsomt frem, vejen var dårlig med kun to hjulspor, der snoede sig frem mellem marker og enge og ind gennem skov og krat. I vognen sad præsten Niels Attesen fra Blistrup sammen med sin brorsøn Svend – en lyshåret dreng på 10 år. På bukken foran sad den gamle gårdskarl Mikkell Bjerg og holdt hestene. Solen varmede dejligt og fuglenes sang fyldte luften med de dejligste melodier. Niels Attesen sad småsovende og drømmende og lod tankerne flyve.

Han elskede at komme på klosteret. Se den store kirke. Det var den største bygning han nogensinde havde set. Det var som om den forsvandt helt op i himlen. Og så alle de mange værksteder rundt om i klosteret. Mest af alt elskede han scriptoriet. Munkenes skrivesal. Her sad de stille og arbejdede med de hellige bøger. Her skrev de nye kopier af alle de gamle kostbare skrifter. Broder Herluf var dygtig til det arbejde. Han kunne skrive fantastiske flotte bogstaver, formede som dyr og mennesker og dejlige små malerier – malet direkte i bøgerne. Sådan en bog ville Niels gerne eje.

Pludselig gav det et kraftigt ryk i vognene, og præsten åbnede forvirret øjnene. Hestene trak til, det knagede i træ og remme og et vildt ridt begyndte. Mikkell Bjerg havde svært ved at holde hestene. De blev vildere og vildere, og han kunne ikke holde dem tilbage.

- Hestene er skræmt fra vid og sans!
- Det er hestebremser, råbte Mikkell!
- De stikker hestene – jeg kan ikke holde dem – de løber med os!

Vognen slingrede fra side til side – hjulene hoppede hen over sten og huller i vejen, Niels og Svend klamrede sig til vognens sider. Vildere og vildere gik det. Pludselig lød der et brag. Et af hjulene havde ramt en stor sten i vejsiden, og vognen krængede over og væltede med en knasende lyd. Niels, Svend og Mikkell blev kastet ud af vognene og ind i krattet ved vejsiden. Vognen pløjede sig gennem buske, krat og jord, indtil den til sidst lå helt stille. Hestene blev trukket stramt bagover. De stejlede og kastede sig frem i seletøjet uden at kunne flytte vognene en tomme.

Niels Attesen lå livløs på jorden. Hans krop lå underlig forvreden op mod en stor træstub. Svend og Mikkell var landet i et brombærkrat. De blødte fra ansigt og hænder, men det tætte buskads havde taget af for faldet – de var uskadt!

- Mester Niels, mester Niels, kaldte Svend!

Men han fik ikke noget svar. Sammen gik de hen til præsten og løftede ham forsigtigt om på ryggen.

- Tror du han er død, spurgte Svend skrækslagen!

I det samme slog Niels øjnene op og så fortumlet fra den ene til den anden. Hans ansigt var fortrukket i smerte, og han havde svært ved at tale.

- Jeg kan ikke røre mig, hviskede han.

- Det er min ryg – den gør forfærdeligt ondt!

- I må skaffe hjælp...

Mikkell Bjerg løb hen til hestene og skar seletøjet i stykker med en kniv, kastede sig op på den største og red i vild galop ned mod klosteret.

Efter godt en time buldrede han ind på gårdspladsen foran klosteret. Et par munke kom løbende til, og efter en kort forklaring forsvandt de ind i klosterets store lade for snart efter at vende tilbage med en vogn og to heste. Mikkell Bjerg og de to munke kørte tilbage efter Niels.

Niels Attesen blev båret ind i et stort mørkt rum. Der var ingen møbler bortset fra tre store senge, der stod op ad den ene væg. På væggen over sengene hang et enormt billede, der viste historien om Jesus, der vækker Lazarus op fra de døde. Niels blev forsigtigt løftet op i den nærmeste seng og en novice ordnede omhyggeligt puderne og dynen. Smerten fra ryggen var taget lidt af. Så længe han lå helt stille var det ikke så slemt, men når han drejede kroppen gjorde det så ondt, at han var ved at skrike!

Da hans øjne havde vænnet sig til mørket opdagede han, at han ikke var alene i rummet. I sengen længst borte lå en ung mand og sov. Han åndede meget tungt, og hans ansigt skinnede af sved. Det var tydeligt, at han havde høj feber.

Døren til rummet gik pludseligt op og solskinnet strømmede ind og tegnede en lang klar firkant i gulvet. Niels kneb øjnene sammen. Var det abbed Jens Lille, hans gode ven? Eller Svend og Mikkell?

- Jamen Niels – Hva' er der dog sket – Hvordan kunne du komme så galt af sted?

Jens Lille var en tyk lille mand med et venligt ansigt. Han smilede til Niels, bøjede sig ned over ham og lagde forsigtigt sin hånd på hans pande.

- Når galt skulle være, er det da godt, det var mig, du var på vej til!

- Vi skal hjælpe dig, så godt vi kan – må Gud stå os bi!

Abbeden så op på malerierne og bøjede ærbødigt hovedet mod gulvet.

- Dine to rejseledsagere er uskadte. De sidder nede i køkkenet og får lidt mad. Jeg sagde, du skulle have ro! De besøger dig senere.

- Kender du broder Knud? spurgte abbeden.

Niels rystede svagt på hovedet.

- Broder Knud er vores dygtigste lægebroder, han undersøger dig om lidt, så kan vi, hvor slem skaden er. Indtil da får du lidt af urteteen her, den dulmer dine smerter og får dig til at døse hen.

Jens Lille løftede et sølvkrus med en gulgrøn tyk væske. Det duftede dejligt af krydderier. To novicer løftede Niels op i sengen, så han kunne drikke medicinen. Han drak det i en lang slurk – det smagte underligt – bittert og stærkt.

- Kan du mærke dine fødder, Niels? Spurgte Jens Lille.

- Jeg mærker dem alt for godt, sagde Niels.

- Det er godt, sagde abbeden. Så har du ikke brækket noget!

Niels sank tilbage i puderne, så var der et lyspunkt midt i al elendigheden!

To måneder måtte Niels holde sengen. Langsomt gik det fremad under broder Knuds dygtige pleje. Niels havde stadig ondt i ryggen, men nu kunne han selv gå små ture rundt i klosteret – godt hjulpet af et par novicer.

Han var til højtider i kapitelsalen, sad sammen med broder Herluf i skrivesalen, og om eftermiddagen nød han solen i fratergården. Niels fik det bedre og bedre.

Men et sted i klosteret havde han endnu ikke været, nemlig skatkammeret. Der hvor klosterets mest hellige ting blev opbevaret. De kaldte det også relikviekammeret. Men abbed Lille havde lovet at vise ham det allerhelligste, inden Niels igen vendte tilbage til gården i Blistrup.

Nu var den store dag kommet.

Sammen stod de i sakristiet foran den lille snoede stentrappe, der førte ned i krypten under kirken. Abbed Lille gik foran ned ad trappen til kælderen. Snart stod de foran den lave dør, der førte ind til skatkammeret. Den var fantastisk udsmykket med lange snoede grene og brede

blade i hamret sølv. Abbeden tog fat i det store tunge jernhåndtag, og skubbede døren op. Den knirkede træet på sine hængsler, da de sammen bøjede hovedet og gik ind i skatkammeret. Der var næsten mørk i rummet – kun et lille vindue højt oppe i det ene hjørne lod lidt lys slippe ind. Abbed Lille gik hen til et stort bord midt i rummet og tændte 6 vokslys. Det stærke lys var overvældende og afslørede en række skabe og småborde, hvor smukke glasbeholdere, skrin og kister beklædt med sølv, guld og ædelstene skinnede og blinkede.

Niels var ved at tabe både næse og mund!

Abbed Lille forklarede:

- Her ser du de mest kostelige ting klosteret ejer.

Han gik hen til en lille kiste og åbnede den. I kisten lå et sort stykke træ på et violet fløjlsklæde.
- Det er et stykke af krybben i Bethlehem, sagde abbeden.

Niels troede ikke sine egne øjne. Han vovede ikke at røre træstykket. Abbeden satte kisten på plads. Han fortalte nu om de 29 hellige relikvier klosteret gemte. Rester af martyrer og helgener.

Niels var helt stum, glad og varm inden i – det var den mest fantastiske oplevelse han nogensinde havde haft i sit liv. Hvilke utrolige skatte! Sammen gik de med bøjede hoveder ud af det lille skatkammer.

Døren knirkede tungt i lås bag dem.

Dagen efter rejste Niels Attesen tilbage til Blistrup.

Historien er gengivet fra bogen *Livet på Esrum kloster* af Ole Reimer og Margit Warming

Spørgsmål

1. Hvilke personer er med i historien?
2. Hvad er scriptoriet? Hvad laver munkene her?
3. Hvorfor bliver hestene vilde og løber i fuld fart?
4. Hvad skete der med Niels Attesen?
5. Hvor blev Niels Attesen båret hen, da han kom til klosteret? Hvordan så der ud inde i rummet?
6. Hvem er broder Knud, og hvad kan han?
7. Hvad er det Niels Attesen skal drikke?
8. Hvad er der i skatkammeret?

Oplæg til kirkebesøg (præsterne til orientering)

Kirkebesøget kan give mulighed for at arbejde videre med den del af projektet, der vedrører reformationen – opgøret med munkelivet. Her kan præsten fortælle om, hvordan reformationen og Martin Luthers tanker har sat sig konkrete spor i gudstjenesten og kirkernes indretning og udsmykning.

For at skærpe elevernes opmærksomhed og iagttagelsesevne i forbindelse med kirkebesøget, kan eleverne introduceres til nedenstående som optakt til besøget i den lokale kirke.

Kirkens inventar/indre:

Med reformationen ændres gudstjenesten radikalt, og det indvirker på kirkens inventar og udstyr. Det centrale bliver nu oplæsning af biblen på dansk og en prædiken eller en udlægning af teksten.

Prædikestolen er nyt reformatorisk inventar – som en talerstol er den placeret centralt (typisk i højre side, mandssiden) og tæt ved lysindfald så præsten kunne se, når han skulle læse op fra Bibelen. Prædikestolen står hævet tydeligt over gulvniveau, så prædikens ord kunne høres af alle kirkegængere. Prædikenerne var lange – et timeglas havde sin berettigelse og kan stadig ses i nogle kirker! I 1645 bestemte Christian den IV i al fald, at kirkerne skulle ansætte en mand, som udstyret med en lang stav fik til opgave at vække kirkegængerne, der var faldet i søvn under gudstjenesten!

Stolestader og bænke er ligeledes et protestantisk træk, nødvendiggjort af prædikens længde. Tidligere havde menigheden stået op under gudstjenesten – nu måtte der skaffes siddepladser. Til at begynde med kom folk med deres egne stole og lod dem stå fra søndag til søndag. Men dette "roderi" blev hurtigt erstattet af bænke, som vi kender det fra de fleste kirker i dag. Det almindelige er, at bænkerne er ordnet i to rækker, som adskilles af en midtergang. Mænd sad i højresiden (syd for gangen) og kvinderne i venstresiden (nord for gangen).

Det har været almindeligt at leje "faste siddepladser", undertiden med familienavne m.v. påmalet de enkelte pladser. Stolestaderne nærmest alteret blev betragtet som de fornemste. Placeringen i kirken afspejlede den enkeltes betydning i samfundet.

Døbefonten ændrede sig også efter Reformationen. Dåben sker nu ikke længere ved fuld neddykning, som i katolsk tid, men ved at vand øses over hovedet. Behovet for dybe døbefonte er der derfor ikke længere. De protestantiske døbefonte er altså flade – i mange kirker lægges simpelthen et fladt dåbsfad henover den gamle døbefont, som genbruges.

Reformationen betød også nye tider for kirkens **altertavle**. I Nationalmuseets middelaldersamling kan man se en række prægtige gyldne middelalderaltertavler, som afspejler katolicismens forkærlighed for bl.a. Maria-dyrkelse og "helgen-kult". Nogle af de katolske højaltertavler har fået lov at blive stående i kirkerne efter reformationen, mens sidekapellerne med deres helgenaltre for det meste er fjernet.

De tidligste egentlig protestantiske altertavler kan have indskrifter med bibeltekster – de såkaldte katekismus-tavler. Altertavler med bibelske motiver har dog givetvis været langt mere populære – men de har været dyrere at fremstille end katekismus-tavlerne.

En af reformationens mærkesager afspejler sig i et stykke uundværligt "inventar" i vores kirker i dag, nemlig **salmebøgerne**. I middelalderens gudstjenester var det alene koret og præsterne, der tog del i salmesangen. Menigheden måtte nøjes med at sidde passive og lytte. Og tilmed lytte til noget de ikke forstod et ord af for salmerne blev sunget på latin. Og det var som regel for menigheden det samme som volapyk. Det var først med reformationen, menigheden fik lov til at bryde ud i sang – og det tilmed på deres eget modersmål.

Ved siden af kirkens grundelementer er der kommet mange ting til i tidens løb, og mange ting har desuden "overlevet" overgangen fra katolicisme til protestantisme.

Det egentlige grundudstyr i kirken – det der gør rummet til (protestantisk) kirke – er alter, døbefont og prædikestol. Overordnet kan man således sige, at hver kirke i dag har sit helt eget udstyr og særpræg.

Litteratur og links

Koch, H. : *Kirkens Historie – fra aposteltid til atomtid*, Gads Forlag 1970

Lausten, M. S. : *Danmarks kirkehistorie*, Gyldendal 1995

Petersen, E., T.: *Martin Luthers betydning for kirke og kultur*, Aros, 1983

Jørgensen, J. A. og Thomsen, B.: *Gyldendals bog om danske klostre*, Gyldendal 2007

Gøtzche, I.: *Klostervæsen og sundhedsvæsen*, C.A.Reitzels Forlag 2001

Jørgensen, J. A. og Lergaard, K.: *Esrum Kloster – et hus i et landskab*, C.A. Reitzels Forlag 2001

Reimer, O. og Warming, M: *Livet på Esrum Kloster*, Esrum Kloster 1998

Links

Tema om klosterliv før og nu:

<http://www.kristendom.dk/artikel/273834:Klosterliv--Den-aandelige-straeben>

Information om klosterliv på Den katolske kirke i Danmarks hjemmeside:

<http://www.katolsk.dk/ordener>

<http://www.kristendom.dk/artikel/303365:Kirkeretninger--10-vigtigste-ting-om-katolicisme>

<http://www.kristendom.dk/artikel/302680:Kirkeretninger--10-vigtigste-ting-om-protestantisme>

Kolofon

© De folkekirkelige skoletjenester i Frederikssund og Frederiksværk provsti 2011

Den kristne munkebevægelse, samt Reformationen – Luthers opgør med klosterlivet ved
cand.theol. Nana Hauge

Livet i et kloster, Lokale klostre samt elevopgaver ved cand.theol. Rachel Wille Christoffersen og
cand.theol Nana Hauge

Udarbejdelse og tilrettelæggelse: Nana Hauge og Rachel Wille Christoffersen

Inspiration og samarbejde

Malene Bendix har udarbejdet tre aktiviteter til undervisningsoplægget. Malene Bendix er koordinator, redaktør og skribent for Skoven i Skolen, www.skoven-i-skolen.dk og www.udeskole.dk. Se flere aktiviteter på hjemmesiden.

Klosterprojekt, et undervisningsoplæg: Folkekirkens Skoletjeneste Odense og Skole-Kirke-Tjenesten i Hjørring, 2008.

Afsnittet om klosterordener, klosterleksikon samt opgave opgaverne 1, 3 og 4 er gengivet med tilladelse fra Folkekirkens Skoletjeneste i Odense.

Utilsigtet krænkelse af Copyright eller forkert dataangivelse i forbindelse med reproduceret billedmateriale skyldes manglende oplysninger eller uagtsomhed.